

lar. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî ve Mûhelhil b. Ahmed'in yazıları güzelliğe darımsel haline gelmiştir. Hat sanatının Ebû Ali İbn Mukle'den sonraki ilk büyük ustası İbnü'l-Bevvâb'dır. Hat sanatı tarihinde bir dönüm noktası sayılan Yâkût el-Müstasımî de sanat kudreti yanında kalem ağzının kesilişinde yaptığı değişiklik gibi yeniliklerle **aklâm-ı site***'nin hepsine tesir etmiştir. Çeşitli ilim, kültür ve sanat çevrelerinde ilgi ve himaye görmekle beraber II. (VIII.) yüzyılın sonlarından VII. (XIII.) yüzyılın sonlarına kadar hat sanatına yön veren merkez Bağdat olmuştur. Moğol istilasından ve Yâkût el-Müstasımî'nin ölümünden sonra Bağdat bu tesirli yerini kaybetti. Ortaçağ'da İslâm dünyasının hemen her konuda en önemli merkezlerinden biri olan Bağdat'ta zaman zaman meydana gelen karışıklıklar yüzünden rahat bir çalışma ortamı bulamayan ilim ve kültür erbabı buradan ayrılmaya ve Horasan, Mâverâunnehir, Kahire ve Endülüs gibi diğer İslâm ülkelerine gitmeye başladılar. Çeşitli devirlerde Bağdat'a ekilen ilim ve kültür tohumları zamanla Horasan, Mâverâunnehir, Hûzistan, Azerbaycan, Mısır, Suriye ve Endülüs'te meyvelerini verdi. İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran Bağdat Osman-

lı hâkimiyetine geçmeden çok önce bu özelliklerini kaybetmiş olmakla beraber bu dönemde de zaman zaman meşhur simalar yetişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 413; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 3-131; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 112; VIII, 269; X, 122, 248; a.m.f., *Şifâtü's-safve*, II, 355-371; Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, I, 460-464; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 16, 273, 307-308; X, 49, 55, ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ* (Lippert), s. 100, 102-104; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 186-187, 201-209; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 162, 181-182; XIII, 45, 166; Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I-II; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, III, 141-142; Mez, *el-Hadâretü'l-İslâmiyye*, I, 310-368; Ziriklî, *el-Âlâm*, II, 12; Browne, *Arabian Medicine*, Cambridge 1962, s. 23-24; R. Arnaldez, "Sciences et philosophie dans la civilisation de Bağdâd sous les premiers 'Abbâsides", *Bagdâd*, Leiden 1962, s. 357-374; R. Brunshvig, "Mu'tazilisme et Aş'arisme à Bağdâd", a.e., s. 345-356; Ch. Pellat, "La Prose arabe à Bağdâd", a.e., s. 407-418; J. Sourdell-Thomine, "L'Art de Bağdâd", a.e., s. 449-465; Hüseyin Emîn, *Târîhu'l-İrâk fî'l-âsri's-Selcûkî*, Bağdâd 1385/1965, s. 21-23, 35-39, 57-62, 76-78, 82-84, 161-165, 373, 380, ayrıca bk. İndeks; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, I-II, tür.yer.; Hitti, *İslam Tarihi*, II, 457-486; Muhammed Hüseyin Şendûb, *el-Hadâretü'l-İslâmiyye fî Bağdâd fî'n-nişi's-sânî mine'l-karnî'l-hâmisî'l-hicrî (467-512)*, Beyrut 1404/1984; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 29-41, 47-49, 157-159, 165-166, 169, ayrıca bk. İndeks; Müslim Abdullah, *Eşerü't-teavûri'l-fikrî fî'l-tefsir fî'l-âsri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1405/1984, s. 85-86, 174-175, 209-211; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, III, 145-181; Mahmûd Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târîhi'n-nahtü'l-'Arabî*, Beyrut 1407/1986; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim* (trc. İlhan Kutluer), İstanbul 1989, s. 11, 19, 82, 97, 98, 144, 155, 174-177, 179, 180; M. Watt, *İslâm Avrupa'da* (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul 1989, s. 18, 32, 49-51, 61, 63, 71-72; İsmail E. Erünsal, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XIV, 214-221, 226-229, 243-246; Yusuf Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 74; a.m.f., "Âlûsî, Mahmûd Şükrî", *DîA*, II, 548; J. Pedersen, "Some Aspects of the History of the Madrasa", *IC*, III (1929), s. 525-537; Mustafa Cevâd, "Dârü'l-Müsenîâtî'n-Nâşriyye: Dâru 'ilm ve 'ulemâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-adâb*, IV, Bağdâd 1961, s. 5-32; Ramazan Şeşen, "İslâm Dünyasındaki İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", *İTED*, VII/3-4 (1979), s. 3-30; R. Stellhorn Mackensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *Library Quarterly*, sy. 2, Chicago 1967, s. 279-299; Nihad M. Çetin, "Arabistan", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978, II, 146-157; a.m.f., "Aklâm-ı Sitte", *DîA*, II, 276-280; Halim Sabit Şibay, "Bâkillânî", *İA*, II, 253; J. Ruska, "Mûsâ", *İA*, VIII, 660; H. Ritter, "al-Ghazâlî", *El²* (İng.), II, 1039.

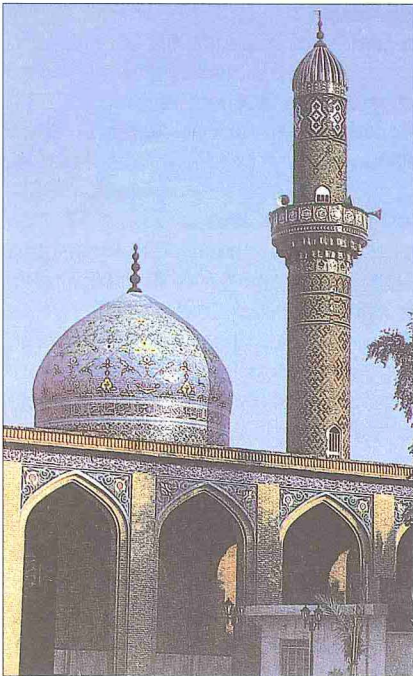
ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

IV. SON DÖNEM

XX. yüzyılın başlarından itibaren büyük bir metropolis olmaya başlayan Bağdat, 1920'lere kadar aynı zamanda geleksel görünümünün de muhafaza etmiştir. 1921'de bağımsız Irak Devleti'nin başşehri olduktan sonra çok hızlı bir gelişme gösterdi. Bu hususta rol oynayan en büyük etkenlerden biri, Dicle nehri-nin zaman zaman yükselmesinden kaynaklanan su baskınlarının önlenmesi için alınan tedbirlerdir. Özellikle 1920'lerde Dicle'nin doğu yakasına inşa edilen setler bu bölgeyi de yerleşime elverişli hale getirmiş ve şehir o tarihten itibaren nehrin doğu kıyısı boyunca da genişlemeye başlamıştır. 1950'lerden sonra ise artan petrol gelirleri sayesinde âdeta yeniden inşa edilme sürecine girmiş ve kısa zamanda şehre birçok yatırım yapıpırlı resmî binaların yanı sıra çeşitli sanyai tesisleri kurulmuştur. Bu dönemde alt yapı ihtiyacı da ilk defa sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Bu arada yeni inşa edilen Sâmerâ Barajı (1956) şehri taşkın tehditlerinden tamamen kurtarmıştır. Ardından hazırlanan iki proje (1956 ve 1958) ile Bağdat'ın büyümesinin belli bir plan üzerine gerçekleştirilmesi düşünüldü. 1958 planına göre şehrin gelişmesi daha çok dört ana sanyai bölgesi üzerinde olacak ve bölgelerin her birini yeni yerleşim alanları çevreleyecekti. Her ne kadar bu şekilde tasarlanan birtakım çalışmalara girişildiyse de ülkenin yaşadığı ihtilâller yüzünden projeler sağlıklı bir şekilde yürütülemedi. Bununla birlikte özellikle 1958 ihtilâli sonrasında yapılan millîleştirme ve istimlakler neticesinde Bağdat'ın merkezinde bulunan birçok plansız bölge sanyai ve iskân için kullanılabilecek hale geldi.

Bağdat'ın hızlı büyümesinde rol oynayan bir başka etken de köyden şehre göç hadisesidir. İşsizlik ve fakirlik yüzünden kalabalık gruplar halinde Bağdat'a göç eden insanlar "sarifa" adı verilen basit ve sağlıklı gecekondulara yerleştiler. 1950'lerde bu tip evlerin sayısı neredeyse Bağdat'taki bütün meskenlerin yarısını bulmaktaydı. 1958'de hükümet bu problemi resmen itiraf ederek gecekondulara bölgelerine özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri götürmeye çalıştı. 1963'teki hükümet değişikliğinin arkasından ise sarifaların 63.000 kadarı yıkıldı ve onların yerlerine Dicle'nin doğu ve batı yakalarında Medînetüssevre ve Medînetün-nûr adları verilen modern semtler ku-

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Camii - Bağdat
(M. Uğur Derman fotoğraf arşivi)

Bağdat'tan bir görünüş (Ebû Nüvâs yolu) ve Dicle nehri üzerindeki Cumhuriye Köprüsü (1991 bombardımanından önce)

ruldu. Ancak daha sonraki yıllarda göçlerin ve sağlıksız yerleşmelerin önüne yine de geçilememiştir. Bağdat'ın kendine has bir özelliği, insanların meslek gruplarına ve gelir seviyelerine göre oluşan birçok yerleşim bölgesine sahip olmasıdır; meselâ "doktorlar şehri", "mühendisler şehri" gibi. Bu özelliği ile Bağdat, Batı'daki herhangi bir büyük şehirden çok daha homojen bir yapıya sahiptir. 1970'lere gelindiğinde şehrin geleneksel yapısı artık neredeyse tamamen değişmiş ve Bağdat yeni, yüksek binaları, geniş yolları, otelleri ve parkları ile son derece modern bir görünüm almıştı. Bununla birlikte "eski şehir" denilen kısım, geleneksel el yapısı eşya ve elbiselerin sergilendiği pazarları ile hâlâ yaşamaya devam etmektedir.

Bağdat'taki bu hızlı gelişme nüfus artışlarında da kendini gösterir. 1918'de 200.000 olduğu tahmin edilen nüfus 1947'de 466.773'e, 1957'de 735.000'e, 1965'te ise 1.750.100'e ulaşmıştır. 1977 sayımında 3.205.645 kişi olarak tesbit edilen nüfusun halen 5 milyonun üzerinde olduğu sanılmaktadır. Bu rakam bugünkü Irak nüfusunun (1982, 14.110.425) dörtte birinden fazlasının Bağdat'ta yaşadığını gösterir. Halk hemen hemen yarı yarıya Şii ve Sünnî Arap müslümanlardan oluşur. Şehirde ayrıca hristiyan Araplar da yaşamakta ve burada bir başpiskoposluk bulunmaktadır; İsrail'e göç sebebiyle bugün artık yahudi nüfus kalmamış gibidir.

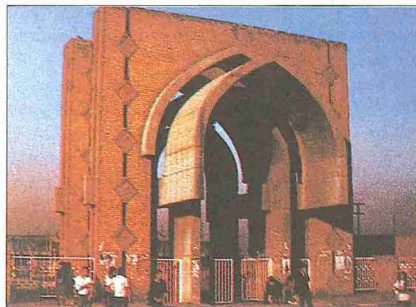
Ulaşım bakımından bugün de tarihteki bölgenin merkezi olma konumunu devam ettiren Bağdat karayolları ile komşu şehirlere bağlıdır ve ayrıca Basra ile Dicle üzerinden gemi trafiğini de sürdürmektedir. Bunun yanı sıra 1940'tan itibaren Bağdat-İstanbul demiryolu bağlantısı sağlanmıştır. Bağdat'ta ayrıca Sad-

dam ve Musanna adlarında iki milletlerarası havaalanı bulunmaktadır.

el-Hikme (1956), Bağdat (1958) ve el-Müstansiriyye (1963) adlarını taşıyan üç büyük üniversitenin yanı sıra birçok da yüksek okul ve kolejnin mevcut olduğu Bağdat, ülkenin en fazla eğitim ve öğretim kurumunun yer aldığı şehir olma özelliğine sahiptir. Bunun yanında ayrıca kültür hayatındaki canlılıkları, kütüphaneleri ve müzeleriyle de ünlüdür. Özellikle Arap tarihi ve edebiyatına dair koleksiyonların toplandığı Evkaf Kütüphanesi ile Bağdat Üniversitesi Kütüphanesi, Abbâsî Saray Müzesi, Etnografya Müzesi, Çağdaş Millî Sanat Müzesi, Irak Müzesi ve Arap İlkçağ Müzesi en önemlileridir.

Bağdat'ta bugün mevcut belli başlı mimari eserler şunlardır: Mescidü'l-min-tika (atıka), Ma'rûf-i Kerhî Camii, İmam Ebû Hanîfe Camii, Hulefâ (Sûku'l-gazl) Câmii, Abdülkâdir-i Geylânî Camii, Sühreverdî Camii, Kameriyye Mescidi, Seyyid Sultan Ali Camii, Murâdiye Camii, Âsâfiyye Camii, Haseki Camii, Ahmedîye Camii, Hasan Paşa Camii, Nu'mânîyye Camii, Fâzıl Camii, Hacı Fethi Camii, Cü-

Müstansiriyye Üniversitesi'nin kapısı - Bağdat

neyd-i Bağdâdî Türbesi, Hallâc-ı Mansûr Türbesi, Sitti Zübeyde Türbesi, Şeyh Abdülkerîm el-Cîlî Türbesi, Müstansiriyye Medresesi, Mercâniye Medresesi.

Bağdat'ın bir özelliği de tarih boyunca birçok savaşa sahne olması ve birkaç defa tahrip edilmesidir. En son, 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Küveyt'i işgal ve ilhak etmesine karşı çıkan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin verdiği karar uyarınca, Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde oluşturulan milletlerarası güç tarafından 17 Ocak 1991 gününden itibaren bombalanmaya başlandı. Ateşkesin sağlandığı 28 Şubat'a kadar süren bombardıman sonucu Bağdat'ın alt yapısı, özellikle yollar ve köprüler, sanayi ve askerî tesislerle su ve elektrik şebekeleri büyük ölçüde tahrip edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

S. D. Brunn — J. F. Williams, *Cities of the World*, New York 1983, s. 299-302; *The Middle-East and North Africa*, London 1988, s. 421-450; S. Perowne, "Life in Baghdad", *JRCA*, XXXIV/3-4 (1947), s. 251-261; "Bağdâd, el-Medînetü'l-Müdevvere", *Fayşal*, XXVII, Riyad 1979, s. 35-50; A. A. Duri, "Bağdâd", *EJ*² (İng.), I, 907-908; C. H. Ps. — Hd. M. V. "Asia", *EBR*, II, 585-587.

AZMİ ÖZCAN

BAĞDAT DEMİRYOLU

XIX. yüzyıl sonları
XX. yüzyıl başlarında
İstanbul-Bağdat arasında
yapılan demiryolu.

Buharlı gemilerin Şark limanlarına giden klasik denizyollarını önemli ölçüde değiştirmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında demiryolları bağlantısı ve yapımı büyük önem kazanmıştır. Klasik karayolu sistemiyle Akdeniz'i Basra körfezi ile birleştirmek, dolayısıyla en kısa yoldan Hindistan'a ulaşmak düşüncesi çok eskiye dayanır. Ancak 1782'de John Sullivan'ın Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan bir karayolu yapımı teklifi, Albay François Chesney'in Suriye ve Mezopotamya'yı Hindistan'a bağlayacak karayolu ve Fırat nehri üzerinde buharlı gemi işletmesi ve bunun bir demiryolu ile Halep üzerinden Akdeniz'e ulaştırılması, Fırat hattının Küveyt'e kadar uzatılması gibi projeler kâğıt üzerinde kalmıştır. Bununla beraber 1854'te Tanzimat Meclisi'nde demiryolları yapımı kararlaştırılmış, 1856'da bir İngiliz kumpanyası İzmir-Aydın hattının yapım imtiyazını alarak 1866'da bu hattı işletmeye açmıştır. Aynı yıl açılan Varna - Rus-